

НАУКА С МИНИМАЛНИ ИЗИСКВАНИЯ

Проф. д.фм.н. Димитър Пушкарров*

*Много чудесии
съм видял и знам
— всичките магии
ще опитам сам!*

Мотото е от поемата на Й. В. Гьоте „Чиракът-магьосник“. Чиракът произнесъл вълшебните думи, които бил чувал от господаря си, но не знаел думите, с които да спре настъпилото бедствие. Когато разсякъл с брадва безчинстващата метла, за да я убие, метлите станали две.

Подобна е ситуацията и с нашето законодателство в научната сфера. Произнасянето на вълшебните думи автономия, децентрализация, демокрация, академична етика, акредитация, квалификация, наукометрия, критерии, научни степени, държавни изисквания, борба с плагиатството... само увеличават хаоса. Може би защото не се произнасят както трябва и от когото трябва.

Вече влезе в сила новият вариант на Закона за развитие на научния състав (Закона) в Република България. Приемането му се наложило поради появили се нови идеи или нови предизвикателства пред науката и обществото, а поради неадекватността на действащия доскоро закон и на големите щети, които той нанесел върху научния състав и авторитета на българските учени. През близо 8-годишното му действие съществувало практически безконтролно (или контролирано не от когото трябва) раздаване на научни степени и заемане на научни длъжности. Той позволи безпрецедентно погазване на академичния морал и на добрите практики. Увеличил плагиатството. Създаде хаос и нов дисбаланс в академичната йерархия, дължащ се на игнорирането на научните и академични критерии и квалификация. Контролът по спазването му беше силно занижен, пренебрегвани бяха добрите практики. В това отношение ЗРАЗРБ значително надмина по недостатъци ЗНСНЗ и основателно критикуваните практики на ВАК.

Квалификацията на академичния състав силно се влоши за сметка на нарастващата безотговорност и липса на контрол. Признание за това се съдържа и в Закона. От членовете на журитата, които би трябвало да се състоят от висококвалифицирани учени, вече се изисква да доказват, че отговарят на минималните национални изисквания – на същите минимални изисквания, които са за кандидатстване в конкурсите или за допускане до защита на дисертация. Необходими са и минимални морални изисквания, и то не само към учените, а и към служителите в държавните институции. Много от ръководните длъжности се заемат не чрез избор, а чрез назначаване.

Създадената ситуация поставя на държавно ниво две неотложни задачи:

1. Да бъдат поправени нанесените вече щети.

2. Да бъде сътворена такава нормативна уредба, която да изведе науката и учените в България на правилен път, оценявайки техните качества и постижения по достойнство и правейки българската академична йерархия съпоставима с тази във водещите страни в Европа и света.

За съжаление, новият вариант на ЗРАЗРБ изобщо не засяга първия въпрос, което обрича предварително на неуспех решаването на втората задача. Това може да компрометира и обрече на неуспех целия закон. Много важно е кой ще прилага закона и кой ще следи за прилагането му. Засега това остава в ръцете на тези, които докараха днешното положение и които вероятно са създателите на обсъждания закон и неговия правилник.

Основен недостатък на Закона е, че той продължава капсулирането на научната дейност и кариерно израстване. В доклада с мотивите към правилника специално се подчертава, че „за членове на научното жури ще се избират лица, хабилиитирани в български висши училища или научни организации“. Повечето от нормите, свързани с научните степени и заемането на научните длъжности, са неприложими за

* Авторът е учен с международно признание, работил в БАН, наши и европейски университети и научни организации. Бил е два пъти зам.-министър – в Министерството на науката и висшето образование (1991) и в Министерството на образованието, науката и културата (1993). Почетен член на СУБ, носител на престижни награди (бел. ред.).

кандидати от чужбина. Те дори са неразбираеми за тях. Не си представям как един немски учен би кандидатствал, попълвайки справка за „минималните национални изисквания“, как събира декларации от колегите си за водещ принос в публикациите или се бори името му да е на първо място в съвместна статия, как брой страниците в публикувана съвместна монография, за да му се признае за монография или за статия и т.н. Съмнявам се също, че българин, работещ в чужбина, би се върнал при такова законодателство.

Законът е насочен към избиране на някакъв изкуствен идеализиран учен, който, покривайки минимални числени критерии, може да върши всякаква работа, независимо от конкретната тематика. Ако на някоя лаборатория ѝ трябва експериментатор по микроелектроника, а се яви биофизик с високи показатели, тя е длъжна да приеме биофизика. Ако пък научната организация се възползва от правото си да добави допълнителни критерии, тя може да избере такива, които да бъдат съобразени само с един определен кандидат. Възможно е тези примери да изглеждат пресилени, но подобна практика отдавна съществува в конкурсите на БАН за академици и член-кореспонденти, където напр. химик печели мястото за академик от квотата по математика, а физикохимик и биофизик – от квотата по физика. Същото става и с ръководителите на катедри във ВУЗ.

Основната промяна в Закона е свързана с въвеждането на минимални национални изисквания. Веднага ще добавя, че **при липса на конкуренция минималните изисквания се превръщат в достатъчно основание.**

Идеята не е нова, а е повторение в завоалиран вид на опита да бъдат въведени *единни държавни изисквания* в Закона още през 2010 г. Този опит беше отменен от Конституционния съд (РКС № 11/2010 г.). Основен аргумент на КС е, че единни държавни изисквания трябва да се въвеждат чрез закона, а не чрез правилника. Дописването на закон на НС чрез правилник, създаден от МС, е противоконституционно (вж. РКС № 11/2010 г.) и противоречи на принципа за разделение на властите. Сега по аналогичен начин се въвеждат *минимални национални изисквания*. Единни държавни изисквания са предвидени в Конституцията (Чл.53, ал.5), без, разбира се, да се посочва формата им. Те трябва да се въведат със закон. В Закона от 2010 г. липсва определение на *единните държавни изисквания*. Има две места в настоящия Закон, където тези изисквания се споменават. Едното е Чл.1, ал.3, където е запазен текстът от стария вариант: „Конкретните условия и ред за придобиване на научни степени и за заемане на академични длъжности се определят със съответните правилници на висшите училища и научните организации при спазване на единните държавни изисквания“. Другото място е определението в Преходните и заключителни разпоредби:

„единни държавни изисквания са правилата за провеждане на процедурите по този закон, редът за контрол върху тях и минималните национални изисквания по професионални направления за придобиване на научните степени и заемане на академичните длъжности, определени в този закон и в правилника за прилагането му“.

Вижда се, че *минималните национални изисквания* са част от *единните държавни изисквания*, но отново ще се определят в правилника, което е противоконституционно. Недопустимо е една част от държавните изисквания да се определя в закона, а друга част – в правилника.

Нов е Чл. 26. В него е направен опит да се даде определение на минималните национални изисквания „чрез числовите стойности на един или няколко обективно измерими показатели, съотносими към съответната научна област и/или професионално направление, **като:...**“. Следват два дълги списъка с критерии. В тях 22 пъти се споменава „брой“ и завършват с „**и други** сходни постижения, и други авторски права“, „и други сходни академични постижения в преподавателската дейност“. Думите „**като**“ пред списъците и „**и други**“ в края показват, че те са само примерни, т.е. те могат да бъдат променяни за различните конкурси и защиты, и като така, не представляват узаконени списъци с критерии за МНИ.

Тук явно **Законът е делегирал на Правилника права за дописване**. Тези списъци са интересни не толкова с това, което съдържат, колкото с това, което не съдържат. Сред показателите липсва дисертационният труд за доктор на науките, както и единствената научна степен – доктор на науките. Точките за монография или студия участват в критериите, а дисертацията – не. Някои от критериите са неразбираеми. Например, не е ясно какъв трябва да бъде правилният словоред и пунктуацията в критерия: „брой цитати без автоцитати в реферирани и индексирани издания от други автори на публикациите на кандидата“. Това напомня на „Северен полюс, открит от Пух, го намери“, но при Пух е по-ясно.

Основен недостатък на възприетия подход е, че той използва количествени критерии за измерване

на качество. Сто заека не правят един лъв. Наукометричните показатели като брой публикации, импакт фактор, индекс на Хирш, брой цитати и др. са доказано неприложими за оценяване на стойността на научен резултат и на научна квалификация на учен, както и на художественотворческо постижение. Колко на брой симфонии, песни, опери и т.н. трябва да е написал например кандидатът за професор в Музикалната академия? Колко песни се равняват по точки на една оперета или балет и има ли значение на какъв език са писани? Бетовен е написал 9 симфонии, а Хайдн – над 100, колко романа „Село Борово“ се равняват на „Под игото“? Луи де Бройл и Дирак имат по-малко публикации от много наши доценти. Колко са докторантите на Айнщайн? Да не говорим за сферата на спорта и как в тях (напр. в борбата) творческите постижения могат да заместят научните.

За съжаление това, което виждаме в Закона, е още по-лошо. На много места, включително в Чл.2б, ал. 2 (1), се говори за **„наукометрични показатели, които отразяват научните резултати и техният отзвук в научната литература...“**. **Не съществуват наукометрични показатели, които да отразяват научни резултати.** Наличието на такъв текст в закон е абсурдно.

Законът предвижда научните степени да се дават от научната организация, в която работи кандидатът. Защо тогава тези степени са „безсрочни и ваят на територията на цялата страна“ (Чл.5)? Законът отново отваря старата вратичка за злоупотреби. Той дава възможност да се получи степен в слаб университет, след което с издадената от него диплома да се кандидатства в по-добра научна организация. Добрата научна организация, която държи на високо професионално ниво и дава научни степени по-трудно, е беззащитна срещу натиска на посредствеността.

Особено внимание трябва да се отдели на използваната терминология. Съществуват базисни международно възприети понятия. След като Законът се отнася за „висши училища и научни организации“, трябва да е ясно как са дефинирани висшите училища и научните организации. Това е направено в „Преходните и Заключителни разпоредби“ по следния начин:

„висши училища и научни организации включват всички висши училища, Българската академия на науките, Селскостопанската академия, научни организации, университетски болници, институти и други, получили акредитация от НАОА“.

Това е прецедент. Дадена е дефиниция на комбинация от два термина, единият от които включва другия. Добавянето на „и други“ пък обезсмисля цялата дефиниция. Оказва се също така, че *висши училища и научни организации* били само тези, които са получили акредитация от НАОА и само за тях важи този закон. Защо е необходим този поменик от организации, след като съществува дефиниция на понятието „научноизследователска организация“, валидна за целия ЕС и с пряко действие у нас. Има я както в Регламент 651/2014 г., така и в „Рамката за държавна помощ за научни изследвания, развитие и иновации“ (Официален вестник на Европейския съюз, 27.6.2014 BG).

„Научноизследователска организация“ означава субект (като например университети или научноизследователски институти, агенции за технологичен трансфер, иновационни посредници, ориентирани към изследователска дейност, физически или виртуални организации за сътрудничество), независимо от неговия правен статут (дали е учреден съгласно публичното или частното право) или начин на финансиране, чиято основна цел е да извършва независими фундаментални научни изследвания, индустриални научни изследвания или експериментално развитие и/или да разпространява в широк мащаб резултатите от тези дейности посредством преподаване, публикации или трансфер на знания. Когато тези субекти упражняват и стопански дейности, финансирането, разходите и приходите от тези стопански дейности трябва да се отчитат отделно. Предприятия, които могат да окажат решаващо влияние върху такъв субект, например в качеството на акционери или членове, не могат да се ползват от преференциален достъп до постигнатите от него резултати.

Това е част от нашето и европейското законодателство. В него не се споменава нито БАН, нито НАОА, нито за болници и т.н. Ясно е, че и университетите, и научните институти са научни организации.

В Закона се говори за **„научни или научноприложни“** резултати. Научните изследвания са само два вида – фундаментални и приложни. Съответно научните резултати са само фундаментални, приложни или комбинации от двете. Съществуват приложни научни резултати, но тогава горното словосъчетание става „научни и приложни научни“, което няма смисъл, защото първата му част включва втората.

Особен интерес представлява определението в ЗРАСРБ на монография:

„монография“ е публикувано научно издание, което съдържа пълно и всестранно изследване на определен предмет, проблем или личност, написано от един или от няколко автори, придържащи се към един и същ възглед. Монографията е научен труд, който не повтаря или обобщава съществуващото знание, който има научен редактор/или научни рецензенти, притежава ISBN и е в обем не по-малък от 100 стандартни страници с 1800 знака на страница“.

Това определение е неприемливо. Не само защото на друг език броят на знаците и страниците би бил съществено различен. То е неудачно перифразирание на определението в Руския държавен стандарт (ГОСТ 7.60 – 2003). Изразът „публикувано научно издание“ съдържа тафталогия (издавам = публикувам) – всяко издание е публикувано. Публикува се обаче научен труд, а не издание. Изискването за *пълно и всестранно изследване* е неизпълнимо. По една и съща тема или явление може да има много монографии. В науката няма „последна дума“, а само съвременно състояние на проблема. Освен това ГОСТ 7.60 – 2003 допуска монографията да е научно-популярно произведение, което не е прието у нас. Монографиите биват авторски и тематични. И в двата случая в тях се *повтаря или обобщава съществуващо знание*, получено в публикациите от библиографския списък. Монографията е научно изследване на определен проблем или група проблеми/явления от оригинална единна гледна точка. Тя съдържа както резултатите, получени с единната методика или подход, така и нерешени на този етап въпроси. Да се използва обемът (над 100 с.) като характеристика на монографията е некоректно, като се имат предвид ранообразните науки и теми. На монографиите ще се върна отново във връзка с Правилника.

Правилник за приложение на Закона

Като всеки правилник за приложение на закон, предложеният вариант е естествено да носи всички негови достойнства и недостатъци. В случая обаче той е добавил и нови негативи. Още в първия член е добавена втора алинея. С нея след ясният текст на ал.1, че с правилника се урежда прилагането на ЗРАСРБ, е добавено, че „с този правилник се определят и минималните национални изисквания... за придобиване на научна степен и за заемане на академичните длъжности „главен асистент“, „доцент“ и „професор“. Прави впечатление, че научна степен е в единствено число, а длъжностите – в множествено.

По правилника могат да се правят забележки, като например, какво означава **обща оценка** и какво включва тя. Какво означава кандидатът да е „споделял опита в преподаването и курсовете“, какво означава „създаване на научна група от преподаватели“, „ръководство на докторанти, назначени на преподавателски позиции в научна организация“ и с какво то се различава от ръководенето на докторанти. Има ли според ЗВО асистенти, които не са доктори, а следователно не са и главни асистенти, и преподават? Защо това трябва да се поощрява?

Правилникът продължава войната срещу дисертациите за доктор на науките, съответно с докторите на науките. Защо кандидат за професор, който не е бил преди това доцент, трябва да представя допълнителна монография? И не само. Защо не е достатъчно да представи дисертация за доктор на науките? Защо не е достатъчно просто да е доктор на науките?

Непонятен е изразът „при равни други условия“. Каква е вероятността това да се случи? Само тогава обаче се взема предвид степента доктор на науките и съответната дисертация. Защо един такъв солиден и доказан чрез защитата труд да не може да промени наклона на везните?

Минималните национални изисквания

Те са част от единните държавни изисквания, а тяхното място според Конституционния съд не е в Правилника, а в Закона.

Минималните национални изисквания (МНИ) са зададени като числови стойности за деветте основни научни области. Отделните области включват голям брой професионални направления. В техническите науки те са 13, в социалните, здравеопазването и природните – по 6 и т.н. Средните наукометрични показатели за отделните професионални направления се различават на порядък (напр. за математика и химия). На порядъци се различават дори в рамките на едно професионално направление средните наукометрични показатели – цитируемост, публикационна активност, импакт фактор, индекс

на Хирш и др. Създаването на обосновани единни критерии дори само в едно професионално направление е практически невъзможно.

В Правилника показателите за оценка за всяка област и за всяка научна степен и длъжност са разпределени в 6 групи, от които първите три са:

- А. Дисертационен труд за образователна и научна степен „доктор“ (50 т.).
- В. Дисертационен труд за присъждане на научна степен „доктор на науките“ (100 т.).
- С. Хабилизационен труд – монография или 10 статии/студии, публикувани в научни издания, реферирани и индексирани в световноизвестни бази данни с научна информация (100 т.).

Следващите три групи съдържат различен брой (общо около 20) показатели за всяка област. В раздел D са различните видове публикации, в E са цитиранията, а в F – научната степен „доктор на науките“ (40 т.), ръководство на докторанти, участие в научни проекти, заявки за патенти и др.

Веднага прави впечатление, че един кандидат за професор получава 50 т. за ОНС доктор и 100 т. за хабилизационен труд, а само 40 т. за доктор на науките. Хабилизационният труд може да бъде заменен от 10 статии, независимо с колко съавтори, стига да са „в научни издания, реферирани и индексирани в световноизвестни бази данни с научна информация“. Не може обаче да бъде заменен от дисертация и научна степен доктор на науките, които заедно носят 140 т. Дисертацията носи 100 т., но е в раздел В, степента носи 40 т. в раздел D. Раздел С обаче си иска своите 100 точки и толкова! А няма ли ги тези 100 т., кандидатът не отговаря на минималните изисквания и отпада от конкурса. И накрая, въз основа на какви съображения е избрано числото 10?

Борбата с научната квалификация е безкомпромисна и със сигурност ще се увенчае с успех. Формулировката „в научни издания, реферирани и индексирани в световноизвестни бази данни с научна информация“ е възможно най-разтегливата. За българските списания НАЦИД щял да поддържа съответен списък, за чуждестранните щял да прави справки. И всичко това само за да се пренебрегне дисертацията.

По същия необоснован начин са създадени и останалите критерии. Публикация в **издание** от горния тип носи 60/п точки на всеки от п-те съавтори, а публикация в рецензирано, но неререферирано списание – два пъти по-малко. Въз основа на какво са тези оценки? Три самостоятелни публикации в сборник на висше училище или в трудове на симпозиум плюс още една с двама съавтори дават 100 точки – колкото една монография! За глава от книга пък се дават 15/п точки. Статия в ЦЕРН с над 200 съавтори не носи полза на нито един от тях.

Парадоксално е минималните изисквания за доктор да са по-големи от тези за главен асистент, който задължително трябва да бъде доктор.

Изискванията за степента доктор са изключително ниски. Освен да представи текст на дисертация, е достатъчно да има две публикации в съавторство с научния си ръководител или една самостоятелна статия.

В края на Правилника под звездичка има **Забележки**. От тях научаваме много нови неща.

Оказва се, че еквивалентните на монографията статии се признавали само ако авторът имал **водещ принос**.

Според т. 9 на Забележките: **Водещият принос** в дадена статия се доказва, като кандидатът трябва да е първи автор и/или автор за кореспонденция, и/или да има писма от всички съавтори (за статии с по-малко от 6 съавтори), или от автора за кореспонденция за тази статия (за статии с 6 или повече съавтори), което удостоверява водещия принос на кандидата. Една статия може да бъде използвана като статия с водещ принос за хабилизационен или дисертационен труд само от един от съавторите ѝ, с изключение на случаите, в които дадена статия може да бъде използвана при защита на дисертация за ОНС „доктор“ и за хабилизационен или дисертационен труд на ръководителя на съответния докторант.

Това вече сме го преживели по времето на ВАК. Тогава се говореше за личен принос. Идеята не сработи. Добре известно е, че редът на съавторите в публикациите е различен – може да бъде по азбучен ред, може водещият автор да е първи (преобладава в руската школа) или последен (в американската). У нас са известни и други мотиви за подреждане, например „на него му предстои защита или атестация, нека го сложим на първо място“ или „все пак, негова е апаратурата“; да не говорим за бруталното – „шефът на първо място“. Авторът за кореспонденция пък често е най-младият от съавторите, който върши

техническата работа. Подреждането в публикуваните досега статии не е било съобразявано с подобно изискване. Авторите на Правилника са се опитали да се застраховат, като в случаите, когато водещият автор не е на първо място, му се препоръчва унизителното събиране на писма от всички съавтори. Без никаква гаранция, че всички ще се съгласят. Има и случаи с двама „водещи“ – един по експерименталната част, а друг – по теоретичната. Само че кандидатът може да не е водещ и пак да е на първо място. Тогава той може да не поиска писма от колегите си, защото автоматично се оказва водещ. От тази инструкция се вижда, че авторите ѝ отново имат предвид колективи само от български автори. Няма чуждестранен учен, който да спори за водещ принос, защото и на ум не му идва, че някой може да се заинтересува кой в нашата локална процедура си е присвоил това право. Накрая, как ще се гарантира, че след време някой друг няма да се представи за водещ автор. Процедурата може да е на съвсем друго място, пред друго жури и т.н.

Този текст е типичен пример на неприложима разпоредба. Но не е единствената.

Все още не сме разбрали дали монографията е наистина монография или е статия. Отговорът на този странен въпрос е още по-странен и е в т. 3 на **Забележките**:

„По отношение на монографиите с повече от един автор следва да е налице задължително разделителен протокол между авторите, като за да се **зачита трудът за монографичен, авторът следва да има самостоятелно брой страници, отговарящи на дефиницията за монография. При авторство на по-малък брой страници участието на съответния автор се счита за студия/статия**“.

От това следва, че не съществува монография от 199 с. при равностойно участие на двама автори. Но това не е най-важното. Тази инструкция показва как си представят научната дейност авторът на този текст и всички, които са го одобрили. Как е възможно да се разделят приносите по страници, когато авторите са работили съвместно, провеждали са изследванията си заедно и публикациите им са общи? Ами ако се окаже, че водещият принос е на по-малко от 100 страници. Тогава тази монография с двама автори се оказва монография без автор?!

Друг парадокс възниква, ако кандидат за професор не е бил преди това доцент. Тогава към *изискуемите минимални наукометрични показатели за академичната длъжност „професор“* трябва да се прибавят и *минимални наукометрични показатели за академичната длъжност „доцент“*. Означава ли това, че кандидатът трябва да е бил два пъти ОНС доктор, да представи 2 монографии, да се откаже от съответен брой статии и т.н.?

„Оригинално“ е отношението към плагиатството. Според Допълнителните разпоредби **„плагиатство“** е представяне за собствени на трудове, които изцяло или частично са написани или създадени от друго, или използването на публикувани от друго научни резултати, без позоваване или цитиране **в процедурите за придобиване на научни степени или за заемане на академични длъжности**. Оказва се, че ако някой преписва или използва чужди резултати, след като вече е зяел академичната длъжност, това не е плагиатство. Ами ако е извършвал описаните действия преди да е започнала и дори без да се предвижда каквато и да е процедура? Това не е ли плагиатство и не се ли нуждае от санкции? Ако участва в конкурс за най-добра работа, за наградата „Питагор“ или за академик? Ако отчита научноизследователски проект с чужди резултати? Още не сме видели Правилника на Комисията по етика, но за сега изглежда, че тя ще разглежда само сигнали за плагиатство при защиты и конкурси по ЗРАСРБ. Плагиатството е многолико и изисква по-сериозни мерки.

В заключение бих казал, че самият подход, основан на числови минимални национални изисквания, без експертна оценка за качеството на научните резултати от висококвалифицирани специалисти, а извършвана формално от журита, чието ниво може да бъде на нивото на минималните изисквания за кандидатите, няма да доведе до обещания резултат. За да излезе от кризата българската наука и висше образование и за да се върнат студентите в университетите, са необходими срочни действия за поправяне на нанесените щети. Законодателството не бива да капсулира научната дейност в рамките на локални възпроизвеждащи се структури, а да я отвори и да направи академичната йерархия съпоставима със световните стандарти.